

FORMIRANJE NACIONALNOG IDENTITETA SRBA NA PODRUČJU HABZBURŠKE I AUSTROUGARSKE CAREVINE I PRAVA KOJA SU STICALI

Dejan M. Radulović¹

*Pravni fakultet za privredu i pravosuđe
Univerzitet Privredna akademija Novi Sad*

Sofija Radulović²

*Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment (FIMEK)
Univerzitet Privredna akademija Novi Sad*

Apstrakt:

U ovom radu analizirano je formiranje nacionalnog identiteta Srba na području Habzburške i Austrougarske carevine. Tradicionalni elementi koji su formirali nacionalni identitet Srba na ovim područjima su pravoslavna veroispovest, pismo, vojnička prošlost, jezik, književnost, građanske, društvene i političke vrednosti, narodne organizacije, briga za status naroda. Analizira se i značaj

---

1 sode.radulovic@gmail.com

2 sofija.radulovic88@gmail.com

srpske zajednice na teritoriji Habzburške i Austrougarske i njen doprinos razvoju nacionalne misli za osamostaljivanje i stvaranje srpske države na prostoru Osmanske carevine. Rad treba da doprinese spoznaji koliko je veliki uticaj u tom periodu stvaranja srpske države imala srpska inteligencija, koja je živela van Srbije, a učestvovala je direktno u njenom nastanku i razvoju. Oni su bili glava, a Srbi u Srbiji telo, čineći jedinstvo čiji je uspeh bio neminovan kada su se spojili u svojim željama.

Ključne reči: identitet, Srbi, Austrougarska carevina, Osmanska carevina

---

UVOD

Identitet je promenljiva kategorija koja se ne može trajno definisati. Za formiranje nacionalnog identiteta Srba u Habzburškoj, a potom Austrougarskoj carevini, posebno je bio važan odnos s drugim narodima koji su tu živeli.

Nacionalni identitet Srba na prostoru Habzburške i Austrougarske carevine nastao je u vreme pre nego što je i formirana srpska nacija na tim prostorima, kada su se oni izjašnjavali prema verskoj pripadnosti i ćiriličkom pismu, koje su doneli sa sobom prilikom doseljavanja na ta područja (počev od kraja XV veka), što im je priznala Habzburška monarhija. Pravoslavlje i ćiriličko pismo predstavljali su veoma bitne elemente za očuvanje Srba i formiranje njihovog nacionalnog identiteta na tim prostorima, što će imati i veliki uticaj na Srbe koji su živeli na prostoru Osmanske carevine i doprineti njihovom osamostaljivanju početkom XIX veka. Razvoj književnosti kod Srba u Habzburškoj i Austrougarskoj carevini predstavlja jedan od bitnih elemenata u formiranju nacionalnog identiteta Srba. Ta književnost je stvarana kroz dela srpskih pesnika i

književnika, kao i brojne časopise koji su štampani da bi očuvali srpski identitet.

Srpski nacionalni identitet će na tim prostorima ojačati naročito krajem XIX i početkom XX veka, čime će se sprečiti da većinski narodi, koji su činili Habzburško i kasnije Austrougarsko carstvo, asimiluju Srbe. Srbi se u XIX veku uključuju u politički život kroz formiranje i učestvovanje srpskih stranaka u parlamentarnom životu, čime će se dodatno doprineti očuvanju i razvoju srpskog nacionalnog identiteta na tim prostorima.

RAZLOZI ZA DOLAZAK SRBA NA PROSTOR HABZBURŠKE CAREVINE I PRAVA KOJA SU STICALI

Srbi su se odlučili na svoj sudbonosan korak, koji je simbolično pado na tristotu godišnjicu od Kosovskog boja i gubitka srednjovekovne države, da se ponovo kolektivno suprotstave Osmanskoj carevini. Glavni razlog za ustanak i delovanje sa austrijskom vojskom koja se te 1689. godine nalazila na području današnjeg Kosova i Metohije bila je borba za oslobođenje od osmanske vlasti.

Habzburški car Leopold I (1640–1705) čuvenim „*Litterae invitatorie*“ obratio se 6. 4. 1690. godine svim balkanskim hrišćanskim narodima, pozivajući ih da se pridruže njegovoj vojsci u ratu protiv Osmanskog carstva, nudeći im zauzvrat ličnu garanciju za zaštitu i brojne povlastice.

Istog dana, car je uputio i pismo srpskom patrijarhu Arseniju III Crnojeviću (slavenoserbski: Čarnojević) (1633–1706), u kome mu je zahvalio na pomoći koju je pružio austrijskoj vojsci i obećao davanje privilegija i slobode za Srbe. Ove garancije biće dovoljan motiv da se od

svih balkanskih naroda Srbi stave u službu austrijskog vladara i podignu ustanak.

Ipak, katastrofalni poraz austrijske vojske kod Kačanika, kao i žrtvovanje srpskih dobrovoljaca koje nije bilo dovoljno da se zaustave osmanski janičari, primorale austrijsku vojsku na povlačenje sa tih prostora.

Srbima je posle svega bio ugrožen opstanak na prostoru svoje postojbine, što će dovesti do toga da oni pod vođstvom svojih duhovnih predvodnika na čelu sa patrijarhom donesu odluku o napuštanju Kosova. Tako se sa austrijskom vojskom koja se povlačila prema granicama Habzburškog carstva povlačio i srpski narod na putu prema obećanoj zemlji, predvođen patrijarhom Arsenijem III Crnojevićem. Pretpostavlja se da se tom prilikom iselilo skoro 500.000 stanovnika.

Došavši sredinom juna 1690. godine u Beograd, Arsenije III saziva Sinod kako bi ponovo definisali uslove prelaska preko Save i Dunava. Od habzburškog cara se još jednom zahtevalo da potvrdi i Srbima po prelasku u Habzburško carstvo garantuje:

- 1) slobodu veroispovesti;
- 2) suverenost prilikom izbora crkvenih velikodostojnika;
- 3) jurisdikciju crkvenih velikodostojnika nad Srbima gde god da se nalaze u Ugarskoj i Hrvatskoj;
- 4) pravo na praznovanje po starom kalendaru;
- 5) oslobođenje crkvenih imanja od obaveza prema državi.

Na odgovor nisu morali dugo da čekaju, jer je 21. avgusta 1690. godine car Leopold I u svom pismu potvrdio sve zahteve koje je tražio Sinod u Beogradu. Priznato je i pravo crkvenim velikodostojnicima da mogu da podučavaju parohie i parohijane i da ih u tome niko nema pravo ometati. Ova privilegija će kasnije dovesti do nastanka crkveno-školske autonomije Srba u Ugarskoj.

Srbi su dobili potpunu slobodu u unutrašnjoj samoupravi u svim duhovnim i svetovnim stvarima, o čijem sprovođenju se brinuo izabrani arhiepiskop. Ova privilegija bila je upućena isključivo srpskom narodu, a na adresu njihovog patrijarha. Prvi put se Srbi nazivaju svojim pravim imenom i priznaje im se status naroda, koji će živeti na određenoj teritoriji i organizovati svoju vlast.

Avgustovska privilegija Leopolda I imala je, s anglosaksonskog pravnog aspekta, konstitutivni karakter, jer se ovaj pravni sistem temeljio, između ostalog, i na kraljevim ukazima (*statute law*). Međutim, Srbi se nisu uselili na britanske kolonije u Severnoj Americi, nego u Habzburšku carevinu, čiji se pravni sistem zasniva na rimskom pravu, prema kome je zakon (a ne vladarev ukaz) osnovni izvor prava. Naviknuti na sultanovu apsolutnu vlast („carska se ne poriče“) u okviru Osmanske imperije u kojoj su bezmalo proveli puna tri veka, Srbi nakon prelaska Save i Dunava ne shvataju u dovoljnoj meri svu složenost Habzburške monarhije.

Habzburški dvor je svojim novim građanima morao odrediti pravni položaj i status, jer Srbi nisu prešli u Ugarsku kao begunci („glavom bez obzira“) i nezvani gosti – nego im je svojevrsnu „kolektivnu useljeničku vizu“ dodelio suveren jedne moćne države. Jedini problem u tom trenutku je što Srbi ne vide da im se Leopold I obraća kao ugarski kralj, a ne kao austrijski car i da se oni useljavaju u Ugarsku, a ne u Austriju. Formula na kojoj funkcioniše Leopoldova dualna titula bazira se na sporazumu između vladara i skupštine mađarskih državnih staleža, tako da su *a priori* sve careve odluke donete bez saglasnosti Dijete smatrali pravno ništavnim. Pitanje srpskih privilegija ubrzo će se „instrumentalizovati“ i postati jedno od suštinskih problema na relaciji Beč – Pešta. Zato Srbi nisu dobrodošli u novu sredinu gde nailaze na neprijateljski odnos starosedelačkog stanovništva i Katoličke crkve. Njihov prelazak u Ugarsku označio je početak duge borbe za očuvanje sopstvenog identiteta – srpskog imena i pravoslavne vere i stvaranje nacionalnog identiteta.

Carevo obećanje o slobodnom izboru vojvode koji će upravljati Srbima u zemljama gde oni budu živeli (stilizovano u povelji „obećavamo, poklanjamo i ustupamo svima i pojedinim slobodno prisvajanje dobara, ili pokretnih ili nepokretnih, koja god od Turaka na svojim granicama oduzeli budu“) ostalo je samo mrtvo slovo na papiru. Naime, osnovni problem srpskih privilegija dobijenih od bečkih vladara ležao je u tome što one nisu imale teritorijalni nego personalni karakter, a menjale su se i tumačile u skladu sa potrebama i prilikama kroz koje je prolazila Habzburška monarhija. Tako su se i reči o „izboru vojvode“ i „Vojvodini“ počele pravno tumačiti tako da se smatralo da je car mislio na njihovu postojbinu, odnosno da druge teritorije za konstituisanje svoje države Srbi osim Kosova nemaju. Kasnije će se ispostaviti da niko nije imao pravo da im obeća da će „u tuđoj ugarskoj zemlji birati sebi vojvode i imati svoju Vojvodinu“, pa ni sam car lično.

Poslednja privilegija Leopolda I iz marta 1695. godine omogućila je stvaranje crkveno-školske autonomije unutar Ugarske. Njom se austrijski suveren slaže sa formiranjem Karlovačke mitropolije i uspostavljanjem crkvene organizacije kakvu je ustrojio patrijarh Arsenije III.

Posle Leopolda I, u kriznim momentima po „crno-žutu“ monarhiju, nove privilegije srpskom narodu darovali su podjednako njegovi naslednici – Josif I (1678–1711), zbog Rakocijevog ustanka i Karlo VI (1685–1740) usled čestih ratova sa Turcima. Uglavnom, kad god je trebalo podneti žrtvu za carevinu, Beč se obraćao srpskoj populaciji za pomoć, nudivši im zauzvrat razne povlastice, a kada bi opasnost nestala – ubrzo bi u zaborav padala tako velikodušno izrečena obećanja.

U poveljama od 27. septembra 1706, odnosno od 10. aprila 1715. godine državne vlasti pokazuju indicije i da učestvuju u vaspitnom i obrazovnom podizanju srpskog naroda, ali još nisu sasvim sigurne šta je najbolje za njih. Ali nisu samo zvanični državni organi bili nesigurni da li treba investirati u prosvetćivanje Srba ili ih držati zaostalim na marginama dešavanja.

90 Kočnicu sopstvenog kulturnog napretka u Habzburškoj monarhiji držali su

i Srbi sami sebi – svojim neinventivnim odnosom prema sopstvenoj budućnosti, prepuštajući da o svemu odlučuju „čuvari“ njihove autonomije – mitropolit i njegovi episkopi.

Stupanjem Marije Terezije (1717–1780) na bečki presto otpočeo je tzv. rat za austrijsko nasleđe (1740–1748). Iako je austrijskoj carici kruna bila obezbeđena dekretom njenog oca Karla VI (dokumentom poznatim pod nazivom „Pragmatička sankcija“), doveden je u pitanje dalji opstanak Habzburške monarhije – posebno u delu odnosa sa Ugarskim saborom. Naime, mađarsko plemstvo je zahtevalo nove ustupke radi zaštite svojih „istorijskih prava“, što je *a priori* oživilo i stare rasprave o pravnom satusu Srba u Ugarskoj, odnosno o tome da li su Srbi „patrimonium domus Austriacae“ ili „provinciale et politicum Hungariae“.

Činjenica da su privilegije davane na principu personalnog prava – srpskoj narodnoj i verskoj zajednici, a ne na principu partikularnog prava, omogućavala je da se njima manipuliše u pravcu postepenog sužavanja, da bi početkom XX veka i *de iure* bile ukinute. Samo nekoliko godina kasnije, u periodu između 1745. i 1750. godine, dolazi do razvojačenja Osiječkog generalata, kojim je ukinuta Posavska i Podunavska vojna granica, a ubrzo zatim i Segedinskog generalata, kojim je ukinuta Potiska i Pomoriška vojna granica. Zapravo, reforme unutar pojasa Vojne krajine nisu imale strateški karakter, nego im je cilj bio promena pravnog režima i privilegija koje su uživali krajišnici.

BORBA SRBA ZA AUTONOMIJU U HABZBURŠKOJ MONARHIJI

Terezijanske reforme su sa reorganizacijom vojne granice doživele svoju punu opravdanost u uređenju škola u Carevini i u naslednim zemljama krune Svetog Stefana.

Inicijativu za otvaranjem novih škola i unifikaciju nastavnih programa od crkve postepeno preuzima država, što će u budućnosti dovesti do otvorenih sukoba između ove dve institucije.

Crkva je u „svojim“ školama videla sredstvo za očuvanje pravoslavlja. Za razliku od nje, država kroz unifikaciju školskog sistema vidi mogućnost jačanja privrede i odbrane zemlje. Mešanje državnih organa u poslove „narodnog prosvjećivanja“ poprimilo je takve razmere (često i uz primenu sile) da su crkvene starešine bile primorane da odustanu od svakog oblika dalje borbe.

Pravo Srba u Habzburškoj monarhiji nije bilo zasnovano na zakonu nego na privilegijama koje su davali vladari.

Ono što je u određenom smislu činilo svojevrsnu „koheziju“ snagu Carevine bio je strah od ujedinjenja i secesije brojnih naroda koji su živeli na prostoru Habzburške carevine. Beč u vođenju unutrašnje politike često primenjuje recept održavati „ravnotežu nezadovoljstva“ i nikad se ne poistovetiti sa jednom nacijom, nego naprotiv – stalno ih podsticati na rivalitet i suparništvo. Jer samo tako se moglo upravljati državom koja se sastojala od osam nacija, pet vera, preko trideset nacionalnih manjina, devet službenih jezika, sedamnaest krunskih zemalja i deset staleških zakonodavnih skupština.

Austrijska carevina bila je sastavljena od raznih naroda, bila je relikv starog političkog feudalnog ambijenta i teško se snalazila u novom vremenu, a njena „evropska uloga“ živog bedema pred turskim naletima odavno je već bila zaboravljena. U periodu od XV do XVIII veka odvijao se svojevrsni integracioni (asimilacioni) proces, kada su se oko Beča okupljali razni mali narodi i države, kako bi pod „austrijskim kišobranom“ mogli odoleti turskom naletu. Posle prestanka turske opasnosti, počinje da se odvija sasvim suprotan proces. S buđenjem nacionalne svesti, od početka XIX veka, sve se više javljaju težnje da se ta zajednica napusti i da se brojni narodi svrstaju u okvire sopstvenih nacionalnih država.

Srbi su imali svoje (stare) privilegije na koje su Mađari odavno zlorado gledali, dok su Hrvati isto tako čuvali svoja istorijska prava (sabor, jezik) koja su Mađari s indignacijom odbacivali. Beč je često znao da upotrebi Srbe i Hrvate kao svoje oruđe za obuzdavanje mađarskih zahteva.

Sudbonosnu ulogu u srpsko-mađarskim odnosima odigrala je revolucionarna 1848. godina, kada je odlukama Majske skupštine u Sremskim Karlovcima proglašena autonomna Srpska Vojvodina. Atribute državnosti simbolizovali su i novoizabrani patrijarh Josif Rajačić, kao i vojvoda Stevan Šupljikac. Znajući da svaki oblik političko-teritorijalne autonomije nacionalnih manjina pre ili kasnije dovodi do secesije, predstavnici mađarskih vlasti su u takvoj tvorevini videli neprijateljski separatizam prema integritetu i suverenitetu Ugarske Kraljevine. Nakon ugušenja revolucije i donošenjem proliberalnog ali centralističkog Ustava od 4. marta 1849. godine, u članu 72. proglašeno je kao zasebna oblast Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat. Međutim, u takvoj Vojvodini – samo po imenu srpskoj, Srbi su u odnosu na ostale narodnosti u njoj jedva činili jednu četvrtinu stanovništva (22,4%). S obzirom na ulogu koju su Srbi u revoluciji imali, savremenici ovih dešavanja su proglasili da su takvom Vojvodinom Srbi za nagradu dobili isto što i Mađari za kaznu, odnosno da je prolivena srpska krv donela samo njihovom crkvenom poglavaru titulu patrijarha.

Habzburška monarhija ponovo se počela ljuljati krajem pedesetih godina XIX veka. Beč je kao znak dobre volje prema Pešti carskim dekretom od 27. decembra 1860. ukinuo Srpsko Vojvodstvo na osnovu „državnopravnih pretenzija Ugarske Kraljevine“.

Na prelasku iz XIX u XX vek srpska autonomija je bila u dubokoj krizi izazvanoj mađarskim zakonodavnim ograničenjima i sukobima interesnih grupa koje su jedna drugoj osporavale primat u vođenju srpske nacionalne politike.

Kada su se odnosi između Austrougarske i Srbije do te mere zaoštrili (izazvani Majskim prevratom, topovskim pitanjem, Carinskim ratom, aneksio-

nom krizom i dr.), samo je bilo pitanje vremena kada će između njih izbiti rat. U takvim okolnostima je 1912. godine doneta odluka Ugarskog sabora o ukidanju svih prava i privilegija koje su uživali Srbi u okviru svoje crkveno-školske autonomije.

Ratni planovi Austrougarske nisu dozvoljavali postojanje bilo kakvog srpskog uporišta na tlu Zemalja krune Svetog Stefana koji bi proklamovane ciljeve sabotirao ili na bilo koji drugi način doveo u pitanje, tako da je *a priori* autonomija morala biti ukinuta.

RAZVOJ NACIONALNOG IDENTITETA SRBA NA PODRUČJU AUSTROUGARSKE CAREVINE

Srbi u Austrougarskoj živeli su na prostoru Južne Ugarske, Vojne krajine i Dalmacije. Sredinom XIX veka bilo ih je približno koliko i u Srbiji, oko jedan milion. Na tom prostoru predstavljali su najobrazovaniji i najbogatiji deo srpskog naroda. Nakon Austrougarske nagodbe³ postalo im je teže da očuvaju svoju nacionalnu posebnost. Sve više su izlagani mađarizaciji⁴, a srpsko ime i pismo planski su potiskivani. I pojedini hrvatski političari, kao što je Ante Starčević, u želji da stvore samostalnu hrvatsku državu odriicali su pravo Srbima na narodnu posebnost.

Nakon Austrougarske nagodbe, Srbi iz Južne Ugarske su stvorili Srpsku narodnu slobodoumnu stranku (1869). Na njenom čelu stajao je Svetozar Miletić. On se zalagao za zajedničku borbu sa Hrvatima protiv austrougarske prevlasti. Kada su Hrvati sklopili sporazum sa Mađarima, zajednička borba više nije bila moguća. Osamdesetih godina XIX veka Srpska narodna

3 Austrougarskom nagodbom 1867. stvorena je dvojna monarhija gde su Austrijanci i Mađari imali puna prava.

4 Mađarizacija – nametanje mađarskog jezika i kulture nemađarskim narodima.

slobodoumna stranka deli se na dva dela – radikale, koje je predvodio Jaša Tomić i liberale sa Mihailom Polit-Desančićem na čelu.

Kako je želja Ugarske bila da stvori jedinstven mađarski narod, trebalo je pomađariti sve nacionalne manjine. Sva deca, kojoj mađarski jezik nije bio maternji, morala su da ga uče u školi. Zbog toga se glavna borba Srba odnosila na zahtev za školsku i crkvenu autonomiju. Srpsku nacionalnu posebnost čuvala su Srpska pravoslavna crkva, Matica srpska i gimnazije u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu. Zbog pogoršanja odnosa sa Srbijom oko Albanije, Ugarska je 1912. ukinula srpsku narodno-crkvenu autonomiju. Tek raspadom Austrougarske 1918. Srbi će ostvariti svoja nacionalna prava.

Glavni zadatak Srba u Vojnoj krajini od XVI do XIX veka bio je da odbrane Austrijsko carstvo od daljeg prodora Turaka. Zbog toga su oni bili pod direktnim nadzorom Beča. Posle Berlinskog kongresa ova granica je raspuštena (1881), a teritorija je priključena Hrvatskoj i Slavoniji. Srbi su bili primorani da se sada bore u Hrvatskom saboru. Godine 1881. stvorili su Srpsku samostalnu stranku. Ona se borila za crkvenu i školsku autonomiju, koju za vreme uprave bana Kueuna Hedervarija i dobijaju (1887). Godine 1905. formirana je Hrvatsko-srpska koalicija. Njen zadatak je bio zajednička borba srpskog i hrvatskog naroda za svoja demokratska prava, a protiv austrougarske prevlasti.

Posle Austrougarske nagodbe 1867. godine, Dalmacija je pripala austrijskom delu monarhije. Od 120.000 dalmatinskih Srba, 100.000 su bili katolici. Srbi su 1880. osnovali Srpsku stranku na Primorju. Njen vođa je bio Sava Bjelanović, Srbin katolik. U Dalmatinskom saboru potpisan je 1905. godine sporazum o srpsko-hrvatskoj političkoj saradnji, poznat kao Zadarska rezolucija. Ovo će pripremiti put stvaranju nove jugoslovenske države.

ULOGA SRBA IZ HABZBURŠKE MONARHIJE U STVARANJU SRBIJE NA PODRUČJU OSMANSKOG CARSTVA

Jedan od glavnih problema i nedostatata vlasti u oslobođenoj Srbiji posle 1804. godine bili su učeni ljudi (inženjeri, lekari, umetnici, učitelji, profesori), pre svega sposobni i školovani administrativci.

Odnosi Srba iz Srbije sa Srbima „iz preka“ nikada nisu prekidani. Sticanjem autonomije Srbije oni se čak produbljuju i proširuju. Objašnjenje ove činjenice valja tražiti u potrebi za sveukupnim unutrašnjim razvojem zemlje, koja se nametnula tadašnjim vlastima u Srbiji. Premda je Kneževina Srbija posle Drugog srpskog ustanka postala političko središte u koje su bile uperene oči celokupnog naroda, kulturno, obrazovno, privredno i društveno središte srpskog naroda potonjih pola veka nalazilo se među Srbima u monarhiji. U Srbiji je bilo neophodno obezbediti ustavno uređenje, građanska prava, ukidanje kuluka, oživeti trgovinu i reformom školstva povećati pismenost i obrazovanost naroda.

Oličena u knezu, rešena da se ozbiljno pozabavi tim pitanjima, vlast Srbije je već na samom početku bila suočena sa brojnim problemima, od kojih je pitanje stručno sposobnih ljudi imalo presudnu važnost. Na ogroman nedostatak ovih ljudi, naročito za potrebe administracije, ukazuje podatak da su u „pravitelstvenu službu“ Kneževine Srbije, kao praktikanti i pisari, primani i mladići koji nisu završili nikakve škole. U Srbiji prve polovine XIX veka, iznurenoj dugotrajnom borbom za sticanje samostalnosti, van tokova kulturnih zbivanja u Evropi, školovani ljudi predstavljali su pravu retkost. Administraciji, koja se tek počinjala stvarati, bili su potrebni obrazovani ljudi.

Logična posledica tih potreba bila je da je srpska vlada potražila potrebne ljude među Srbima iz Austrije. Ona se stoga obraćala austrijskoj vladi molbom da ne stvara probleme prilikom izdavanja potrebnih odobrenja

svojim državljanima – Srbima, koji su bili spremni da pređu u službu Srbije. Usled velike potrebe za školovanim Srbima iz Ugarske, srpske vlasti nisu insistirale da novopridošli Prečani, koji to nisu želeli, traže otpust iz austrijskog podanstva i uzmu srpsko. To se odnosilo na lekare, profesore, učitelje, inženjere i slična zanimanja. Izuzetak su predstavljali samo oni koji su pretendovali na „političesku službu“, kod kojih se insistiralo da moraju biti državljani Srbije.

Austrijska vlada mahom je odobravala ove prelaske, rukovodeći se pretpostavkom da će na taj način, makar posredno, moći da utiče na politiku Srbije i usmerava je prema sopstvenim interesima.

Deo angažovanih Srba iz monarhije, došavši u Srbiju, boravio je u njoj kratko, do isteka ugovora sklopljenih sa njenom administracijom, ili bi se, po nekom završenom poslu, vraćali kući. Tako su, na primer, postupili prvi srpski zakonopisac Jovan Hadžić, osnivač srpske sanitetske službe dr Jovan Stejić i Jovan Sterija Popović, osnivač Društva srpske slovesnosti, organizator školstva i prvi srpski komediograf. Isto su činili i umetnici. Slikari Georgije Lacković, Georgije Bakalović, Jovan Isailović, Katarina Ivanović, tvorac i ikonopisac ikonostasa Saborne crkve u Beogradu Dimitrije Avramović i vajar Dimitrije Petrović po izrađenim porudžbinama odlazili su iz Srbije.

Najčešći uzrok njihovog brzog odlaska bila je nemogućnost doseljnika da se uklope i prilagode prilikama koje su se razlikovale od onih u monarhiji. Neki su, došavši u Srbiju, vođeni pre svega patriotskim zanosom, spoznavši primitivnost sredine i despotizam koji je vladao u njoj, razočarani napuštali zemlju, smatrajući da kao pojedinci u okruženju koje su zatekli neće biti u stanju da doprinesu pozitivnim promenama.

Srbi „iz preka“ zauzimali su gotovo sve najznačajnije položaje u kneževini. Vuk Karadžić opisao je svoje viđenje tadašnjeg stanja u Srbiji na sledeći način:

Onih koji su van Srbije rođeni ima i među članovima Sovjeta, popečiteljima (ministrima) i članovima apelacionog suda; sitnijim činovnicima nema ni broja, a sa svakim se danom umnožavaju.

Zaista, Srbi iz Monarhije bili su kneževi diplomatski predstavnici, savetnici, prvi sekretari kneževe kancelarije, glavni sekretari Saveta, načelnici ministarstava, zatim upravitelji škola, profesori, učitelji, sveštenici, inženjeri, lekari, kancelarijski činovnici.

Koliki je bio značaj Srba Prečana za Srbiju jasnije se može sagledati ako iznesemo nekoliko karakterističnih primera koji se odnose na obrazovanje. Po navodima u službenom popisu iz jula 1836. godine Srbija je imala ukupno 68 učitelja. Od tog broja 25 je bilo iz Srema, 12 iz Banata, 7 iz Bačke, 3 iz Slavonije, 2 iz Hrvatske, dva „iz Cesarije uopšte“, dok je ostatak, znači svega 17 učitelja, bilo iz Srbije.

Takođe, ako se uporede spiskovi profesora Liceja u periodu od dvadesetak godina od njegovog osnivanja, može se uočiti koliko je sistem školstva u Srbiji počivao na Srbima iz Austrije. Tako su 1838/39. godine, kada je Velika škola započela s radom, svi njeni profesori bili Srbi Prečani. Godine 1849, od 11 profesora čak sedmorica su bili Srbi iz Monarhije. Tek 1860. godine donekle se počela uspostavljati ravnoteža, pa su od 14 profesora na konduitoj listi polovinu predstavljali austrijski Srbi. Međutim, i tada, od preostale sedmorice, samo četvorica su bili Srbi rođeni u Kneževini Srbiji. Rezultati poređenja u osnovnim školama skoro da su isti.

Prvi znaci mogućeg otvaranja pitanja „Švaba“, koje će zaokupljati onovremenu srpsku javnost i posle sloma ustavobraniteljskog režima, 1858. godine, pojavili su se upravo u trenutku njihovog snažnog prodora na političku scenu Srbije. Već je knez Miloš, neposredno pre kraja prve vlade, u cilju sprečavanja učestalih ispada građana i činovnika usmerenih protiv austrijskih podanika, bio prinuđen da 1839. godine izda odgovarajuću naredbu Načelstvu varoši Beograda.

U momentu kada 1839. godine svojom aktivnošću primoravaju kneza Miloša na abdikaciju, kada trojica ustavobraniteljskih čelnika Toma Vučić Perišić, Avram Petronijević i Jevrem Obrenović, kao namesnici maloletnog i bolesnog kneza Milana II Obrenovića faktički preuzimaju vlast u Srbiji, nailazimo na prve napade na Srbe iz Monarhije.

Austrijski Srbi poslužili su kao uspešno sredstvo destabilizacije režima u Srbiji. Najviše iz tih razloga oni su optuživani za nedostatak rodoljublja, korumpiranost i bahatost, dok je na kneza Mihaila svaljivana krivica da je otuđio od sebe viđenije ljude i predstavnike naroda i okružio se strancima. Veština ustavobranitelja da iskoriste svaku, pa i najmanju mogućnost za sakupljanje poena radi osvajanja vlasti jasno je došla do izražaja i u slučaju „Švaba“ ili „Nemačkara“. Ova konstatacija, međutim, nikako ne dovodi u sumnju zaključak da je deo iskazanih optužbi upućenih na račun Srba iz Monarhije bio osnovan, pored ustavobranitelja, među kojima se isticao Toma Vučić Perišić.

Vučić Perišić nije cenio školovane ljude, zbog toga je gajio odbojnosti prema Srbima iz Vojvodine koji su došli u Srbiju. On nije mogao da se pomiri s tim što su Srbi iz Vojvodine, kao pismeniji i školovaniji od Srba iz Srbije, zauzeli sva važnija mesta u državnoj službi. Zbog toga ih je skoro celoga života popreko gledao, smatrao ih nezvanim gostima i kad god je mogao tražio na nadležnim mestima da se iz državne službe otpuste. U svojoj netrpeljivosti prema „Švabama“ Vučić je pokazao doslednost. Tokom revolucionarnih previranja 1848/49. godine on se žestoko protivno slanju dobrovoljaca i pomaganju pokreta u Vojvodini, čime je uticao na to da seljaci njegovog kraja (Kragujevački okrug) masovno bojkotuju agitaciju vlade za prikupljanje dobrovoljaca.

Prema tvrdnji kneginje Ljubice, samo iz Beograda u prvi mah proterano je 90 činovnika rodom iz Monarhije, koji su po Vučićевой zapovesti dobili rok od 24 sata da napuste Srbiju. U odnosu prema Srbima iz Austrije „vučićevci“ su stalno isticali: „Oćemo Švabu u Švapsku, Grka u Grčku, Cin-

cara u Cincarsku, Bošnjaka u Bosnu itd. da oteramo, da vidimo, očemoli mi, čisti i ovejani Srbi kadri biti dobri za Srbstvo izraditi.“

I sam knez Aleksandar nije skrivao svoj odbojni stav prema „Švabama“. O nesklonosti kneza Aleksandra prema Srbima iz Austrije svoje iskustvo zabeležio je austrijski general Miks Ungerhofer u izveštaju Bečkom dvoru. Tako je, na molbu jednog Srbina, austrijskog podanika, za nameštenje u Srbiji, knez, ne birajući reči, iskazao svoje mišljenje: „Meni su urođeni Srbi mnogo miliji od vas Švaba, kad ste navikli da i za najmanje stvari bežite svomu konsulu i iznosite mu svoje tužbe, čime vladi stvarate samo neprilike i neugodne pisarije.“

Jedan od uzroka odbojnog odnosa ustavobranitelja prema „Švabama“ ležao je u činjenici da je većina Srba iz Habzburške monarhije predstavljala potporu režimu Obrenovića, a po njegovom padu jedan deo Prečana aktivno je učestvovao u organizovanju obrenovićevskih zavera. Među najistaknutijim zaverenicima – obrenovićevcima, koji su poreklo vodili iz Ugarske, bili su Cvetko Rajović, bivši ministar unutrašnjih poslova kneza Mihaila, Stojan Jovanović Cukić, vođa Katanske bune i Konstantin Bogdanović, sekretar Sovjeta. Nosioci nove vlasti u Srbiji im to nikako nisu mogli oprostiti. Stoga je posle Vučićeve bune septembra 1842. godine i Mihailovog prelaska u Austriju, započelo razračunavanje sa političkim protivnicima i sa onima za koje se slutilo da bi to mogli biti, a poreklo im je bilo u „Cesariji“. Došlo je do masovnog otpuštanja iz službe, prvo Prečana koji su u trenutku opšte pometnje prebegli sa knezom Mihailom, potom i drugih, bez obzira na to da li su se ili nisu politički eksponirali.

Polovinom pedesetih godina XIX veka suština sukoba oko „Nemačkara“ promenjena je i poprimila je nove vidove. Dok se dvadesetih i tridesetih godina XIX veka u Srbiji osećala snažna potreba za „uvozom pameti“, i iz tih razloga je stvorena povoljna klima za dolazak Srba iz Monarhije, polovinom veka stanje se znatno izmenilo. Pedesetih godina počelo se osećati narastanje nezadovoljstva prema Prečanima naročito među mladim,

školovanim ljudima iz Srbije. Stekavši obrazovanje većinom u inostranstvu, oni su smatrali da kao „otečestveni sinovi“ moraju imati prednost pri dobijanju zaposlenja, naročito u državnoj administraciji. Kao sinove značajnih ličnosti, koje su se istakle u borbi za nacionalno oslobođenje zemlje, vredala ih je pomisao da moraju početi od najnižih zvanja, a samim tim i najnižih plata, i preći dug put da bi dosegli položaje koje su smatrali da zaslužuju, dok su se neki „stranci“, koji nisu imali tolike zasluge za Srbiju, nalazili na najvišim državnim položajima i uživali toliko privlačne privilegije.

ZAKLJUČAK

Srbi su svoj nacionalni identitet i zahtev za svojom autonomijom u Habzburškoj monarhiji zasnivali na datim carskim privilegijama, koje su im izdate posle velikih seoba 1690. godine. Privilegije koje su davane Srbima, kao pripadnicima narodne i verske zajednice: sloboda vere, sloboda izbora vojvode, oslobođenje od dažbina i tereta obezbeđivale su crkvenu autonomiju i patrijarhovu jurisdikciju ne samo u crkvenim nego i u nekim svetovnim stvarima.

Tokom XVIII veka privilegije su sistematski sužavali i ograničavali sami habzburški vladari, po potrebi, a nisu ih poštovale ni crkvene ni ugarske vlasti.

Status srpskog naroda i karakter privilegija ušli su u red onih političkih pitanja odnosa vladara i ugarskih staleža koji su među njima izazivali trajne nesuglasice. Na velikim političkim saborima srpskog naroda – Temišvarskom 1790, Majskoj skupštini 1848. i Blagoveštanskom saboru 1861. godine – utvrđen je zahtev za posebnom teritorijom, koja se od 1948. godine naziva Srpska Vojvodina. Na Temišvarskom saboru bile su prisutne

dve struje: jedna, koja smatra da se srpska prava i privilegije mogu sačuvati samo sa osloncem na dvor, i druga, koja je zastupala stav da je to moguće jedino ako ih ozakoni Ugarski sabor. Na Majskoj skupštini je proglašena Srpska Vojvodina, sa pozivom na privilegije, ali sa glavnim osloncem na prava čoveka i građanina, građansko-političke slobode i prava. Iako nije bila priznata, Srpska Vojvodina i odluke Majske skupštine činile su temelj kasnijih političkih programa Srba u Habzburškoj monarhiji. Blagoveštanski sabor održan je posle ukidanja Vojvodstva Srba i Tamiškog Banata, koje je kao administrativna, a ne samoupravna oblast formirano u jesen 1848. godine, i zahtevao je da se osnuje Srpska Vojvodina, pozivajući se pri tome na privilegije kao pravni osnov.

Zbog neprihvatanja principa demokratskog građanskog društva i tvrdokornog očuvanja stava o političkom narodu, do kraja postojanja Habzburške monarhije u Ugarskoj nije ostvarena nacionalna ravnopravnost. Privilegije koje su Srbi imali ostale su najvažniji pravni osnov zahteva za autonomiju Srba kako u Južnoj Ugarskoj, tako i u celoj Habzburškoj monarhiji, a od 1868. godine i u Austrougarskoj monarhiji.

Crkveni i svetovni predstavnici srpskog naroda u višenacionalnoj i konzervativnoj Habzburškoj monarhiji su u viševekovnom kontinuitetu nastojali da očuvaju pravne i političke pretpostavke za očuvanje nacionalnog identiteta i građanske ravnopravnosti naroda, koji su predstavljali prvenstveno na osnovu privilegija koje su Srbi od kraja XVII veka dobijali za ratne zasluge od mađarskih kraljeva i austrijskih careva.

Suočeni sa otvorenim suprotstavljanjem vladajućih mađarskih staleža, njihovom pravno-političkom statusu i uviđajući nepomirljive suprotnosti između privilegovanog statusa i mađarskog državnog prava, Srbi su nastojali da uz podršku Bečkog dvora i delovanjem svojih Crkveno-narodnih sabora izdejsvuju sankcionisanje narodne i građanske ravnopravnosti. Najveći domet u ovim nastojanjima postigli su 1792. godine, kada je Dijeta usvojila zakone koji su u velikoj meri uvažili njihove zahteve, priznavajući

Zasluge Srba iz Habzburške monarhije za uspostavljanje države i uvođenje novog građanskog reda i poretka u patrijarhalnu Srbiju bili su veliki, nemerljivi.

Svojim dolaskom oni su uneli u orijentalni ambijent duh evropeizacije. Njihovo zlatno doba nastaje u vreme ustavobranitelja i vladavine kneza Aleksandra Karađorđevića. Međutim, s vremenom, pitanje Srba Prečana u Srbiji postaje ozbiljan politički problem i faktor destabilizacije. Doći će i do njihovog progona, sa objašnjenjem da će srpske poslove bolje obavljati i manje školovan Srbin nego „Švaba, Nemačkar“, kako su ih pogrdno zvali. Bili su optuživani za nedostatak rodoljublja, korumpiranost, bahatost. Nemačkarima su se nazivali u prvoj polovini prošlog veka oni austrijski Srbi koji su prelazili u Srbiju i tu pravili mahom činovničku karijeru.

Srbi iz Austrije, kao budući službenici administracije, na poziv srpskih vlasti u većem broju počeli su da prelaze u Srbiju po okončanju Drugog srpskog ustanka, posle uspostavljanja mira. Njihovim dolaskom Srbija je, koliko je to u datom trenutku bilo moguće, zadovoljila potrebe za stručnim i obrazovanim ljudima, čime je obezbedila kakvo-takvo funkcionisanje državnog aparata. Sticajem okolnosti, „Švabe“ su iskoristili ustavobranitelji u borbi protiv Obrenovića i za njihovo obaranje. Već od sredine veka, ubrzo posle revolucije 1848/49. godine, Prečani su počeli da gube mesto i onu ulogu koje su dotle imali u Srbiji. Postepeno, ali neprestano njih su potiskivali mladi i školovani intelektualci iz Srbije. Borba protiv „Švaba“, koja je u suštini bila socijalnog i političkog karaktera, prerasla je u borbu protiv prečanskog kulturregerstva, dobila je vid borbe pokrajinskih suprotnosti, povremeno poprimajući osobine sukobljavanja dvaju međusobno suprotstavljenih mentaliteta i različitih kultura, a nepovoljno je uticala i na međusobne odnose Srba s ove i sa one strane Save i Dunava, jer je podgrevala partikularnu svest i time rastakala duhovno jedinstvo srpskog naroda.

Literatura

- Берић Д. 2013. *Државно право Краљевине Угарске: прекиди и континуитет*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Веселиновић, Р. 1986. „Народноцрквена и привилегијска питања Срба у Хазбуршкој монархији 1699–1716“ и „Србија под аустријском влашћу 1718–1739“, *Историја српског народа* IV, 39–55, 106–160.
- Гавриловић, В. 2001. *Дипломатички списи код Срба у Хазбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*. Ветерник: ЛДИЈ.
- Гавриловић, В. 2005. *Темишварски сабор и илирска дворска канцеларија (1790–1792)*. Нови Сад: Платонеум.
- Гавриловић, С. 1991. „О борби Срба у Хазбуршкој монархији за политичко-територијалну аутономију (1690–1850).“ *Зборник Матице српске за историју* 43: 7–24.
- Гавриловић, С. 1994. *Срби у Хабзбуршкој монархији*. Нови Сад: Матица српска.
- Гавриловић, С. 1996. „Настојања патријарха Арсенија Чарнојевића око права на десетину и земљишни посед 1690–1706“. *Зборник Матице српске за историју* 53: 7–38.
- Гавриловић, С. 1999. „Стремљење српског народа ка аутономији у Хазбуршкој монархији и Угарској од краја XVII до средине XIX века“. *Задужбина – Лист Вукове задужбине* 10.
- Гавриловић, С., Петровић, Н. 1972. *Темишварски сабор 1790*. Сремски Карловци: Архив Војводине.
- Ђорђевић, Ј. 1861. *Радња Благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима*. Нови Сад: Епископска књигопечатња.
- Kann, A. R. 1980. *A history of the Habsburg Empire 1526-1918*. Berkeley: University of California.
- Крестић, В. Ђ. 1981. „Срби у Хазбуршкој монархији 1849–1868“. У: *Историја српског народа*. Београд: Српска књижевна задруга, књ. В-2.
- Микавица, Д. 2010. „Равноправност и дискриминација на Угарској Диети 1690–1848“, *Истраживања* 21: 213–261.

- Микавица, Д. 2011. „Српско питање на Угарском сабору 1690–1918.“ Нови Сад: Филозофски факултет.
- Милетић, С. 1939. „Војводина према целокупној Аустрији“. У: Јерков Мирослав, *Изабрани чланци*. Нови Сад: Просветно-издавачка заједница.
- Поповић, Д. Ј. 1963. *Срби у Војводини*. Нови Сад: Матица српска, књ. III.
- Раденић, А. „Срби у Хабзбуршкој монархији 1868–1878“. У: *Историја српског народа*. Београд: Српска књижевна задруга, књ. В-2, 168–169.
- Радонић, Ј., Костић, М. 1954. *Српске привилегије од 1690 до 1792*. Београд: САНУ.
- Радонић, Ј. 1939. „Војводина од Велике сеобе Срба 1690. до сабора у Крушедолу 1708“. у: *Војводина*, Нови Сад.
- Радонић, Ј., Костић, М. 1954. *Српске привилегије од 1690. до 1792*. Београд: Српска академија наука.
- Радловић, Д., Радловић, С. 2013. „Јован Гавриловић: допринос државно-правном и економском развоју Србије“. *Limes+* 2: 149–173.
- Радловић, Д., Радловић, С. 2018. „Утицај Јована Гавриловића на развој друштвено-правног система у Србији“. VIII симпозијум иновационих истраживања „СИНОВИС 2018“, Зборник радова, 167–176. Београд: Српска краљевска академија иновационих наука.
- Roksandić, D. 1991. *Srbi u Hrvatskoj od XV stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik.
- Савковић, Ј. 1964. *Преглед постанка, развитка и развојачења Војне границе (од XVI века до 1873. године)*. Нови Сад: Матица српска.
- Томић, Ј. Н. 1990. *Срби у великој сеоби*. Београд: Просвета.
- Форишковић, А. 1994. „Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој монархији.“ У: *Историја српског народа*. Београд: Српска књижевна задруга, IV/1, 223–304.
- Швикер, Ј. Х. 1998. *Политичка историја Срба у Угарској*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Гутенбергова галаксија.

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF SERBS IN THE TERRITORY OF THE HABZBURG AND AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE AND THE RIGHTS ACQUIRED

Abstract:

This study analyzes the formation of the national identity of Serbs in the Habsburg and Austro-Hungarian empires. The traditional elements that formed the national identity of Serbs in these areas are the orthodox religion, alphabet, military past, language, literature, civic, social and political values, people's organizations, concern for the status of the people. The importance of the Serbian community on the territory of the Habsburgs and Austro-Hungary and its contribution to the development of national thought for independence and the creation of the Serbian state in the Ottoman Empire is also analyzed. The study should contribute to the realization of how great an influence the Serbian intellectuals, who lived outside Serbia, had in that period of the creation of the Serbian state and participated directly in its origin and development. They were the head and the Serbs in Serbia the body, forming a unity whose success was inevitable when they united in their desires.

Key words: identity, Serbs, Austro-Hungarian Empire, Ottoman Empire